

УДК 811.161.3:81'373.2

UDC 811.161.3:81'373.2

ТЫПАЛАГІЗАЦЫЯ І ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ОНІМАЎ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ

TYOLOGIZATION AND INTERPRETATION OF ONYMS AS LINGUISTIC PROBLEMS

В. М. Лухверчык,

*кандыдат філалагічных навук,
старшы выкладчык кафедры
мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка*

V. Lukhverchyk,

*PhD in Philology, Senior Teacher
of the Department of Linguistics and
Linguodidactics, Belarusian State
Pedagogical University
named after Maxim Tank*

Паступіў у рэдакцыю 15.08.22.

Received on 15.08.22.

Артыкул прысвечаны аналізу сучасных падыходаў да класіфікацыі онімаў. Параўноўваюцца тыпалогіі ўласных імён усходнеславянскіх лінгвістаў. Разглядаюцца погляды даследчыкаў адносна наяўнасці / адсутнасці семантыкі ва ўласных імёнах. Абгрунтоўваецца выснова, што ў сучаснай лінгвістычнай навуцы не існуе агульнапрынятага падыходу да тыпалагізацыі ўласных імён, пры гэтым сфарміраваліся два асноўныя падыходы, якія грунтуюцца на прызнанні / адмаўленні семантычных уласцівасцей онімаў: асемантычны і семантычны.

Ключавыя словы: анамастыка, анамастычная прастора, класіфікацыя, онім, тыпалогія, уласнае імя.

The article is devoted to the analysis of modern approaches to classification of onyms. It compares typologies of proper names of Eastern-Slavic linguists. It considers the views of researchers on the presence / absence of semantic in proper names. It substantiates the provision that in modern linguistic science there is no generally accepted approach to typologization of proper names, at the same time two main approaches were formed which are based on recognition / rejection of semantic properties of onyms: asemantic and semantic.

Keywords: onomastics, onomastic space, classification, onym, typology, proper name.

Уводзіны. Вывучэнне ўласных імён вызначаецца багатай гісторыяй. У сучаснай лінгвістыцы маюцца шматлікія працы, прысвечаныя апісанню тэарэтычных праблем анамастыкі, вывучэнню пэўных пластоў онімнай прасторы, даследаванню ўласных імён у гістарычным аспекце. Аднак шэраг пытанняў да гэтага часу застаюцца нявырашанымі. У прыватнасці, вывучэнне ўласных імён на працягу некалькіх стагоддзяў не прывяло лінгвістаў да адзінага меркавання наконт наяўнасці або адсутнасці ва ўласных імёнах паняццёвай суаднесенасці, сігніфікацыйнага значэння. Меркаванні даследчыкаў разыходзяцца і адносна наяўнасці / адсутнасці семантыкі ў гэтым класе адзінак. Адно вучоныя прытрымліваюцца пазіцыі асемантычнасці ўласных імён, іншыя абгрунтоўваюць думку пра наяўнасць семантыкі ва ўласных імёнах.

Асноўная частка. Пытанне пра класіфікацыю онімаў падаецца адным з найбольш складаных у лінгвістычнай тэорыі. Гэта пацвярджаецца адсутнасцю адзінай класіфікацыі онімнай лексікі. Праблему тыпалагізацыі ўласных імён разглядалі Н. У. Падольская, А. В. Супяранская, В. І. Фанякова і інш.

Найбольш распаўсюджанай з'яўляецца класіфікацыя, прапанаваная А. В. Супяранскай [10]. Усю сукупнасць онімаў даследчык падзяліла на тры асноўныя групы:

1) імёны жывых істот і істот, якія ўспрымаюцца як жывыя;

2) найменні нежывых прадметаў;

3) уласныя імёны комплексных аб'ектаў.

У першую групу ўваходзяць асабовыя імёны (антрапонімы), мянушкі жывёл (заонімы) і імёны істот з міфаў, казак, эпапей (міфонімы).

Другая група ўключае назвы населеных пунктаў (тапонімы), найменні касмічных аб'ектаў (касмонімы і астронімы), раслін (фітонімы), назвы прылад працы (хрэмадонімы), назвы сродкаў руху, гатункавых і гандлёвых марак.

Да апошняй групы А. В. Супяранская адносіць:

- назвы ўстаноў, прадпрыемстваў, асацыяцый, таварыстваў;
- хранонімы (назвы гістарычна значных перыядаў часу);
- імёны ўрачыстых мерапрыемстваў, свят і юбілеяў;
- назвы падзей, войнаў і важных кампаній; назвы твораў літаратуры і мастацтва;
- дакументонімы (назвы важных дакументаў);
- прыродныя назвы катастроф;
- фалеронімы (назвы ордэнаў і медалёў).

У слоўніку рускай анамастычным тэрміналогіі Н. У. Падольская дапоўніла і пашырыла прадметна-намінацыйную класіфікацыю А. В. Супяранскай [8; 9]. Тыпалагічная сістэматызацыя Н. У. Падольскай налічвае каля 50 разрадаў і адрозніваецца тым, што ў ёй усе ўласныя імёны падзяляюцца спачатку на 3 групы, пасля чаго размяркоўваюцца на падгрупы:

1) імёны касмічнай прасторы;

2) імёны зямной прасторы, сярод якіх вылучаюць імёны зямной прасторы (жывая і нежывая прырода) і імёны зямной прасторы (суша і Сусветны акіян);

3) імёны сферы чалавечай дзейнасці.

На прыцыпы, распрацаваныя А. В. Супяранскай, абапіраецца і Д. І. Ермаловіч [6]. Усяго аўтарам вылучана 7 груп онімаў. У параўнанні з класіфікацыяй А. В. Супяранскай, антрапонімы ўключы

чаны ў групу «персаналій» разам з персаналіямі змешанага тыпу і мянушкавымі персаналіямі. Таксама ў класіфікацыю не ўвайшлі такія разрады, як хранонімы, фітонімы і міфонімы.

Пры тыпалагізацыі ўласных адзінак В. І. Фанякова дыферэнцыруе наступныя групы онімаў: антрапонімы, тапонімы, касмонімы, заонімы, хранонімы, хрэматынімы, тэонімы і міфонімы, літаратурныя антрапонімы, заонімы, тапонімы і інш. [15]. Класіфікацыя аўтара заснавана на сінтэзе падыходаў Н. У. Падольскай і А. В. Супяранскай.

Найбольш дэталёва ўласныя імёны разглядае ўкраінскі даследчык М. М. Тарчынскі. Вучоным прапанаваны больш за 1000 тэрмінаў для розных тыпаў онімаў. Першапачаткова аўтар падзяляе онімную прастору на шэсць палёў:

- 1) вітонімы (назвы жывых аб'ектаў);
- 2) тапонімы (назвы геаграфічных аб'ектаў);
- 3) касмонімы (назвы касмічных аб'ектаў);
- 4) прагматонімы (назвы аб'ектаў, звязаныя з матэрыяльнай сферай чалавечай дзейнасці);
- 5) ідэонімы (назвы аб'ектаў, якія адносяцца да нематэрыяльнай сферы чалавечай дзейнасці);
- 6) эргонімы (назвы пастаянных або часовых аб'яднанняў людзей) [13, с. 129].

У сваю чаргу, названыя групы ўключаюць больш дробныя адзінкі.

Полевы падыход для разгляду ўласных імён быў прапанаваны В. І. Супруном. Навуковец вылучае ядро, каляядзерную прастору і перыферыю [11, с. 17]. Ядзерныя і перыферычныя адзінкі валодаюць рознымі сістэмаўтваральнымі прыкметамі ў залежнасці ад аспекту аналізу моўнага працэсу або з'явы. Побач з ядром знаходзіцца каляядзерная прастора, перыферыя мае занальную структуру, у якой звычайна вылучаюць «блізкую», «дальнюю» і «крайнюю» зоны [11, с. 26]. У ядро онімнай прасторы В. І. Супрун уключае толькі антрапонімы; антрапонімападобныя сукупнасці, да якіх аўтар адносіць тэонімы, міфонімы і заонімы, належаць да каляядзернай прасторы, што

звязваецца з іх нізкай частотнасцю, спецыфічнай стылістычнай афарбаванасцю і аслабленай дэрывацыйнай актыўнасцю.

У перыферыю онімнай прасторы ўключаюцца гемеронімы, геартонімы, фалеронімы, дакументонімы, эргонімы і іншыя, на думку даследчыка, менш значныя па аб'ёме разрады ўласных імён, якія маюць структурна-семантычную разнастайнасць і валодаюць рысамі апелятыўна-анімчнага памежжа [11, с. 17] (рысунк).

Вывучэнне ўласных імён на працягу многіх стагоддзяў не прывяло да фарміравання адзінага меркавання і адносна наяўнасці семантыкі ў дадзенай катэгорыі лексічных адзінак.

У лінгвістычнай літаратуры склаліся два супрацьлеглыя падыходы адносна вызначэння семантыкі онімаў: 1) асемантычны; 2) семантычны.

Прыхільнікамі асемантычнага падыходу, пры якім онімы разглядаюцца як «семантычна полыя» знакі, «недасканалыя», якія не маюць значэння наогул, і таму выконваюць ролю знака-пазнакі, «этыкеткі», з'яўляюцца Н. Д. Аруцюнава, В. С. Ахманова, А. А. Рэфармацкі і інш. Згодна з такім падыходам, онімы вызначаюцца як «разрад непаўназначных слоў, якія валодаюць толькі семамі адушаўлёнасці, асобы і полу» [2, с. 5], характарызуецца аслабленасцю значэння, а то і поўнай яго адсутнасцю. У прыватнасці, у дапаможніку Е. М. Галкінай-Федарук адзначаецца, што «імёны ўласныя не заключаюць у сабе ні паняцця, ні значэння. Яны з'яўляюцца толькі распазнавальным знакам» [5, с. 53]. Па словах М. В. Нікіціна, імя ўласнае «нічога не паведамляе пра рэч, якую абазначае» [7, с. 36].

Адным з першых альтэрнатыўнае меркаванне адносна семантычнасці ўласных імён выказаў О. Есперсэн, сцвярджаючы, што з лінгвістычнага пункту гледжання паміж онімамі і апелятывамі няма дакладнай мяжы, «паколькі розніца паміж імі колькасная, а не якасная» [14, с. 76–77].

Рысунк. – Анамастычная сістэма ў адпаведнасці з полевым падыходам, прапанаваным В. І. Супруном

Прытрымліваючыся меркавання, што ўласныя імёны здольныя выказаць паняцце, Ф. І. Буслаеў адзначае: «... імёны ўласныя, якімі мы абазначаем уяўленне непадзельнае, ёсць такія ж абагульненыя паняцці, як і імёны агульныя» [3, с. 6–7]. Прыхільнікамі гэтага ж пункту гледжання з'яўляюцца А. А. Патабня, Л. У. Шчэрба і інш.

Адносна наяўнасці семантыкі ва ўласных адзінак У. Р. Гакам зроблена наступная выснова: «...Усякае слова валодае лексічным значэннем, адрозненне заключаецца ў спосабе яго рэалізацыі, у ступені самастойнасці і вылучанасці. Імёны ўласныя таксама ўтрымліваюць элементы сігніфікатыўнага боку значэння, паколькі падводзяць адзінкавы аб'ект пад некаторыя класы аб'ектаў» [4, с. 262].

У апошнія дзесяцігоддзі ўласныя імёны ўсё часцей разглядаюцца як адзінкі, што валодаюць значэннем, з агаворкай пра яго «спецыфічнасць», якая трактуецца па-рознаму.

Аўтары калектыўнай манаграфіі «Тэорыя і методыка анамастычных даследаванняў» прытрымліваюцца думкі, што імя ўласнае валодае лінгвістычным і экстралінгвістычным кампанентамі значэння. У першы ўключаюцца «асаблівыя матывы наймення, спецыфіка існавання імя ў мове, яго сучаснае ўспрыманне, гісторыя імя, этымалогія яго асновы», а ў другі – «асаблівыя ўмовы існавання імя ў грамадстве, культурна-гістарычныя асацыяцыі, якія з ім звязаны, спецыфіка сувязі імя з названым аб'ектам, ступень вядомасці аб'екта і яго імя» [12, с. 104].

Лексічнае значэнне ўласнага імя, паводле меркавання Д. І. Ермаловіча, складаецца з некалькіх кампанентаў. У якасці асноўных даследчык вылучае:

а) быццёвы, або інтрадуктыўны – існаванне і прадметнасць абазначанага;

б) класіфікацыйны – прыналежнасць прадмета да вызначанага класа (дэнатат імя);

в) індывідуалізацыйны – спецыяльная прызначанасць дадзенага імя для называння аднаго з прадметаў у рамках дэнатата (рэферэнт імя);

г) характарызацыйны – набор прыкмет рэферэнта, дастатковых, каб суразмоўцы разумелі, пра што ці пра каго ідзе гаворка [6].

У дапаможніку М. Ф. Алефірэнка праводзіцца параўнальны аналіз існуючых канцэпцый і падыходаў да разумення пытання аб катэгорыі моўнага значэння і звяртаецца ўвага на спецыфіку анамастычнай семантыкі. Даследчык адзначае, што тэарэтычныя пошукі ў галіне семантыкі ўласнага імя

можна звесці да дзвюх навуковых парадыгмаў – лінгвафіласофскай і маўленча-мысленчай. У рамках лінгвафіласофскай парадыгмы семантыка онімаў і апелятываў супрацьпастаўляецца лагічнай апазіцыі «адзінкавае – агульнае», што абумоўлівае ў маўленча-мысленчай парадыгме неабходнасць асэнсавання прыроды анамастычнай семантыкі ў тэрмінах, якія суадносяць онімы з адпаведнымі намінантамі (рэферэнт, дэнатат, сігніфікат). Аўтар сцвярджае, што «... у семантыцы оніма фіксуецца і тая індывідуальная прымета, якой дадзены аб'ект наймення вылучаецца з сукупнасці іншых аднатыпных аб'ектаў (рэферэнтнае значэнне оніма), і тая групавая прымета, па якой гэты аб'ект адносіцца да адпаведнага класу аб'ектаў (дэнататыўнае значэнне)» [1, с. 203–204].

Слушным з'яўляецца і меркаванне В. І. Супруна, што перыферыійныя адзінкі праяўляюць сваю семантыку толькі з дыферэнцавальным агульным імем [11, с. 262]. Так, напрыклад, субстантыў *асвета* ўжываецца ў якасці назвы часопіса, адукацыйнага цэнтра, кніжнага магазіна і інш.

Заклучэнне. Такім чынам, у сучаснай лінгвістыцы адсутнічае адзіны падыход да тыпалагізацыі і інтэрпрэтацыі ўласных імён. Ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве пашырэнне атрымалі класіфікацыі онімаў, прапанаваныя А. В. Супранскай і Н. У. Падольскай. Найбольш дэталёвую класіфікацыю ўласных імён распрацаваў украінскі даследчык М. М. Тарчынскі, вылучыўшы больш за 1000 разнавіднасцей онімаў. Рускі вучоны В. І. Супрун прапанаваў полевые падыходы для разгляду ўласных імён. У анамастычнай літаратуры спрэчным з'яўляецца і пытанне адносна семантыкі ўласных імён. Існуюць два супрацьлеглыя падыходы адносна наяўнасці / адсутнасці семантыкі ва ўласных імён: асемантычны і семантычны. Прыхільнікі першага падыходу адмаўляюць наяўнасць семантыкі і сігніфікатыўнага значэння ў онімах. Прыхільнікі семантычнага падыходу прытрымліваюцца меркавання, што ўласныя імёны валодаюць значэннем. На наш погляд, уласным імёнам не ўласціва семантыка ў традыцыйным разуменні гэтага тэрміна. Асемантычнасць уласных імён пацвярджаецца іх выкарыстаннем у публіцыстычных і мастацкіх творах, дзе яны толькі называюць пэўныя аб'екты. Адзначым, што істотным пры вывучэнні онімаў з'яўляецца вызначэнне лексічна-семантычных асаблівасцей утваральных асноў. Гэта дазваляе зразумець прыцыпы і заканамернасці ўдзелу агульнай лексікі ў фарміраванні онімнага фонду мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Алефіренко, Н. Ф.* Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефіренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. *Бурцев, В. А.* Собственные имена в тексте и дискурсе / В. А. Бурцев // Европейские языки: историография, теория, история : межвуз. сб. науч. тр. – Елец, 2007. – Вып. 6. – С. 5–15.
3. *Буслаев, Ф. И.* Историческая грамматика русского языка / Акад. наук СССР, Отд-ние литературы и языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.

REFERENCES

1. *Alefirenko, N. F.* Spornye problemy semantiki / N. F. Alefirenko. – M. : Gnozis, 2005. – 326 s.
2. *Burcev, V. A.* Sobstvennye imena v tekste i diskurse / V. A. Burcev // Evropejskie yazyki: istoriografiya, teoriya, istoriya : mezhvuz. sb. nauch. tr. – Elec, 2007. – Vyp. 6. – S. 5–15.
3. *Buslaev, F. I.* Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka / Akad. nauk SSSR, Otd-nie literatury i yazyka / F. I. Buslaev. – M. : Uchpedgiz, 1959. – 623 s.

4. Гак, В. Г. Лексическое значение слова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Рос. энцикл., 2002. – С. 261–263.
5. Галкина-Федорук, Е. М. Слово и понятие / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Учпедгиз, 1956. – 54 с.
6. Ермолович, Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 198 с.
7. Никитин, М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Науч. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
8. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 201 с.
9. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
10. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
11. Супрун, В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал : моногр. / В. И. Супрун. – Волгоград : Перемена, 2000. – 172 с.
12. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов ; отв. ред. А. П. Непокупный. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
13. Торчинський, М. М. Структура онімного простору української мови : моногр. / М. М. Торчинський ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 567 с.
14. Философия грамматики / О. Есперсен. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 404 с.
15. Фоякова, О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
4. Gak, V. G. Leksicheskoe zhanenie slova // Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar' / gl. red. V. N. Yarceva. – M. : Bol'shaya Ros. encikl., 2002. – S. 261–263.
5. Galkina-Fedoruk, E. M. Slovo i ponyatie / E. M. Galkina-Fedoruk. – M. : Uchpedgiz, 1956. – 54 s.
6. Ermolovich, D. I. Imena sobstvennye na styke yazykov i kul'tur / D. I. Ermolovich. – M. : R. Valent, 2001. – 198 s.
7. Nikitin, M. V. Kurs lingvisticheskoy semantiki / M. V. Nikitin. – SPb. : Nauch. centr problem dialoga, 1996. – 760 s.
8. Podol'skaya, N. V. Slovar' russkoj onomasticheskoy terminologii / N. V. Podol'skaya. – M. : Nauka, 1978. – 201 s.
9. Podol'skaya, N. V. Slovar' russkoj onomasticheskoy terminologii / N. V. Podol'skaya. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Nauka, 1988. – 192 s.
10. Superanskaya, A. V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo / A. V. Superanskaya. – M. : Nauka, 1973. – 367 s.
11. Suprun, V. I. Onomasticheskoe pole russkogo yazyka i ego hudozhestvenno-esteticheskij potencial : monogr. / V. I. Suprun. – Volgograd : Peremena, 2000. – 172 s.
12. Teoriya i metodika onomasticheskikh issledovanij / A. V. Superanskaya, V. E. Staltmane, N. V. Podol'skaya, A. H. Sultanov ; otv. red. A. P. Nepokupnyj. – M. : Izd-vo LKI, 2007. – 256 s.
13. Torchins'kij, M. M. Struktura onimnogo prostoru ukrains'koï movi : monogr. / M. M. Torchins'kij ; Kii'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. – Hmel'nic'kij : Avist, 2008. – 567 s.
14. Filosofiya grammatiki / O. Espersen. – 2-e izd., ster. – M. : Editorial URSS, 2002. – 404 s.
15. Fonyakova, O. I. Imya sobstvennoe v hudozhestvennom tekste / O. I. Fonyakova. – Leningrad : Izd-vo LGU, 1990. – 104 s.